

[O původu a vývoji metafyziky] / {Metafyzika}

88-234 - 88-244

Slovo „metafyzika“ vzniklo původně jako výraz čistě technický, pořadatelský, knihovnický. Mělo označit v řadě Aristotelových knih dílo, jež nemělo svůj název, mělo 14 knih (kapitol) a v souboru bylo Andronikem z Rhodu (1. stol. př. Kr.) zařazeno za *Fyziku* (dílo o 8 knihách). To, co je za fyzikou (co přichází po fyzice), se řecky vyslovilo „TA META TA FYSIKA“. Aristoteles sám vymezil téma uvedeného spisu jako „první filosofii“ (PRÓTÉ FILOSOFIA). V průběhu dalších staletí a zejména během středověku zcela zdomácněl název „metafyzika“, protože původní pojetí, jako by šlo o nějaké počáteční, propedeutické anebo – v období ke geometrii apod. – jednoduché anebo přímo axiomatické partie filosofie, což vlastně sugeruje název „první filosofie“, nevystihoval příliš to, oč v této disciplíně jde. Najdeme tam právě proti očekávání ty nejobtížnější filosofické problémy, které se sice jeví jako základní, ale kterými filosof z podstaty věci nemůže začínat, k nimž naopak ve svém pochopení a ve svých pokusech o jejich řešení přistupuje teprve po důkladném studiu všech ostatních filosofických disciplín, po základní obeznámenosti s celou filosofií. Tak bychom mohli metafyziku považovat právem spíše za dovršení filosofie, za vrcholnou, nejvyšší filosofickou disciplínu, tedy za „poslední filosofii“ a nikoliv první. Značný vliv mělo uplatnění filosofie v obrovském hnutí křesťanského myšlení, kde se po jistém období recepce novoplatónství a Platóna prosadil a naprosté hegemonie dosáhl aristotelismus, využívající filosofie v církvi takřka zcela zapomenuté, ale od konce prvního tisíciletí mocně pronikavší díky zprostředkování arabskými mysliteli do Evropy. Velkou důležitost měl zejména pád Toleda, v jehož důsledku padla s jinou kořistí do křesťanských rukou rozsáhlá literatura (1085), ovšem většinou v arabštině, z níž pak byl Aristoteles zprvu do latiny překládán. Teprve v průběhu 13. století vešel ve známost původně řecký text, z něhož byly pořizovány překlady věrnější. Scholastika se posléze převážně orientovala na aristotelismus, zejména v interpretaci Tomáše Akvinského, ačkoliv zprvu byla velmi opatrná až odmítavá. Když byla 1200 založena pařížská univerzita, její status dovoľoval profesorům studovat a přednášet „novou“ aristotelickou logiku vedle logiky „staré“, ale metafyzika a přírodní filosofie zůstaly zakázány; ovšem již v další generaci to už možné bylo, ovšem pod podmínkou, že Aristoteles bude očištěn od novoplatónských a averroistických interpretací (Vorländer, s. 181). Název „metafyzika“ byl atraktivní ze zcela zvláštního důvodu. Už platonizující křesťanské myšlení do značné míry převzalo starý řecký dualismus ducha a těla, a duch nebo duše byly považovány za nesrovnatelně hodnotnější než tělo a tělesnost. Jistou obdobou k tomuto dualismu se vytvořil jiný dualismus, totiž vidící rozdíl a napětí mezi tím, co je od přírody a přirozené, a mezi tím, co je původu vyššího, cennějšího, vznešenějšího. Ustálil se termín „nadpřirozené“, supranaturale. A to byl vlastně doslovný, etymologický překlad termínu „metafyzika“, neboť se změnou předložky v předponu se přesunul důraz z významu „po“ či „za“ na význam „nad“. Když potom po staletích aristotelická a tomistická filosofie (a theologie) upadla v opovržení a když nová doba ustavila své základní pozice v opozici proti Aristotelovi, byly vytvořeny předpoklady k postupnému podvrácení autority samotné metafyziky: odvrát od nadpřirozených „skutečností“ k přírodě a k tomu, co je přirozené. O posuny, k nimž tím došlo, se nikdo příliš nestaral.

Již v novoplatonismu byl termín „metafyzika“ interpretován v tom smyslu, že předmětem metafyziky je to, co přesahuje přírodu či přirozenost – FYSIS resp. co je za přírodou či v jejích základech jako to, co je tou pravou, tou vlastní skutečností a co je poslední příčinou všeho přírodního, přirozeného. Metafyzika je tak chápána jako učení o posledních základech všeho jsoucího, o jeho „podstatě“

(= bytostném určení) a smyslu (Hoffmeister). Metafyzika má ještě své jednotlivé disciplíny, především ontologii jako učení o jsoucím jakožto jsoucím, kosmologii jakožto učení o světě (a jeho bytostném určení), antropologii jako učení o člověku, a konečně theologii jako učení o božském, bozích nebo o Bohu (bohu). – To nám umožňuje přezkoumat, do jaké míry můžeme ve svém novém pojetí zachovat něco z této tradice. Snad nejvhodnější by bylo vyjít z dvojího významu slova „býti“ (ΕΙΝΑΙ). Pokud jím rozumíme aktuální (okamžitou) jsoucnost, pak můžeme říci, že nic z toho, co se týká jsoucností, nespadá do oboru metafyziky. Lze uvést různé důvody, ale asi nejpádňější je ten, že každá jsoucnost je vlastně pouhou abstrakcí, než v tom smyslu není plně skutečná. Proto však nespadá zkoumání jsoucnosti ani do oboru filosofické fyziky, neboť FYSIKÉ EPISTÉMÉ se zabývá sice tím, co vyrostlo, ale vždycky v souvislosti s tím, že to vyrostlo a jak to vyrostlo, tedy každou jsoucnost zkoumá v souvislosti s ostatními jsoucnostmi téhož jsoucnosti. Proto se filosofická fyzika musí dostávat opětovně do situací, kdy potřebuje pomoc metafyziky – asi ve smyslu, jak o tom píše Goethe (*Maximem und Reflexionen*, 546) – viz citát v Hoffmeisterovi. Souvislost postupných jsoucností není a nemůže být zajišťováno ničím stejně „jsoucím“ (ve smyslu jsoucnosti).

{FYSIS}

Budeme-li se držet toho, že FYSIS souvisí s FYEIN, což aktivně znamená plodím, rodím, příp. přírodou, přirozeností vydávám, a pasivně (med.) rodím se, rostu, vzcházím, vyrůstám atd., pak máme plné právo dát oné filosofické disciplíně, nazývané HÉ FYSIKÉ EPISTÉMÉ, ten obsah či tu náplň, že se má starat o to, co se rodí a vyrůstá, co vyrostlo a narostlo, a ovšem – to se rozumí – od přírody, přirozeně vyrostlo. Mezi všemi možnými předměty se proto filosofická fyzika bude zabývat pravými jsoucnostmi, a to onou jejich stránkou, pro niž je charakteristický růst „od přírody“ či přirozený, to znamená na rozdíl od toho, co je uděláno nebo vyrobeno, sestaveno nebo nahromaděno, složeno nebo slepeno uměle (většinou člověkem). Někdy můžeme být na pochybách, co je umělé a co přirozené, když např. pohlédneme na oseté pole, kde roste jen jediná plodina: úroda vyrostla, ale není to ryzí přirozený, přírodní růst. Sem náleží každá uměle a cíleně vyšlechtěná odrůda, tzv. kultivar, který by se v přírodě neudržel, i když by se tam v zásadě mohl spontánně vyskytnout. Na druhé straně taková horstva nebo řeka, jezera nebo malé rybníčky, vzniklé zahrazením potoků nebo říček obratnou prací bobrů, jsou „od přírody“, ale nepředstavují nic, co by opravdu vyrostlo. Jsme proto nuceni upřesnit vymezení růstu a toho, co vyrostlo, poukazem na vnitřní sjednocení, integraci nějakého procesu. I když proces dost věrně napodobuje přirozený (přírodní) růst, neuznáme za skutečný „růst“ nic, co by nebylo vnitřně sjednoceno, co by ve svém růstu nemělo od svého vzniku až do svého zániku povahu integrovaného dění, tedy co by nebylo pravou událostí. A sám proces růstu musíme co nejpřesněji vymezit vůči zvnějšňování vnitřního.

{Dění a zvnějšňování}

Zvnějšňování vnitřního není samo o sobě ztotožnitelné s procesem dění (pravé) události, a to především proto, že dění události nespočívá v postupné střídě všech jsoucností v jejich aktualizované podobě. To by byla velice nesprávná představa, že událost se děje jen v okamžiku té které své aktualizované přítomnosti-jsoucnosti, zatímco veškeré minulé (již nastalé) jsoucnosti se již nedějí a veškeré budoucí (ještě neaktualizované) jsoucnosti se ještě nedějí. To by znamenalo se vrátit ke způsobu myšlení, jak je známe ze Zénónových paradoxů. Událost se po celou dobu svého dění děje celá, což znamená, že i to, co se už – jak jsme si zvykli říkat – stalo, co nastalo a již minulo, přešlo do minulosti, se nikterak nepřestalo dít, nýbrž děje se nadále, až do okamžiku, kdy skončí celá

událost a kdy přestane být čímkoliv, tj. přejde v nic, tak jako vznikla z ničeho. Pak přestane událost „existovat“ (tj. dít se, odehrávat se) celá, včetně celé své minulosti (budoucnost už před ní žádná není resp. žádná se před ní už neotvírá); přesně tak před jejím počátkem „neexistuje“ nic, co by k ní náleželo, tedy také žádná její budoucnost, tj. žádná budoucnost se před „ní“ neotvírá, neboť událost ještě ani nezačala. Těžkou otázkou je ovšem, kam položit konec a zejména počátek události. Leč to je speciální otázka, kterou se musíme zabývat na jiném místě. Co je důležité pro naše úvahy na tomto místě, je něco jiného. Dění události je pro jiné události „přístupné“ jen v některých svých momentech, přesněji řečeno jen v podobě zvnějšněných aspektů svých právě aktuálních jsoucností. Ovšem to, co se z dění události ukazuje, je právě jen vnějšek (vnější stránka) té které její právě aktuální jsoucnosti – tj. její právě aktuální vnější stav.

{Událost - její integrita / Dění / FYSIS}

Naše otázka nyní zní: můžeme právě aktuální vnější stav té které jsoucnosti (resp. vnější stav právě aktuální jsoucnosti) ztotožnit s právě aktuálním stavem FYSIS určité události? Nikoliv s FYSIS, chápané jako totožné s tělem (o němž ovšem hovoříme jen u organismů, tj. u živých bytostí). Stav těla a tělesnosti je něčím méně než stavem celé události. Ke jsoucnostem události náleží nejen vnější aspekt, ale také aspekt vnitřní. Proto musíme trvat na tom, že tzv. jsoucnost je pouhé abstraktum, neboť její vnitřní aspekt nelze nikterak izolovat ani jen vymezit. Po své vnitřní stránce se událost děje celá, a proto nelze přiřadit právě aktuální jsoucnosti po její vnější stránce (která je časově zařaditelná na jedno „místo“ časové stupnice) žádnou příslušnou stránku vnitřní, nýbrž jen časově jinak organizovaný soubor, *soubor* vnitřních aspektů událostního dění, z nichž zase žádný není spjat s onou vnější aktualitou výhradně (nýbrž souvisí také alespoň s některými aktualitami jinými, ležícími na časové stupnici jinde, tj. buď v minulosti nebo v budoucnosti, většinou některými tam a jinými onde). Naproti tomu docela jinak tomu je s tzv. tělem a s tělesností. Tělesnost nelze redukovat na pouhý vnějšek události, tj. jen na to, co se z události samé ukazuje, ba ani co se „může“ ukazovat (tělesné procesy se většinou neukazují, ukazuje se z nich jen něco, ale leccos můžeme donutit, aby se ukázalo, když tělo „otevřeme“, tj. buď poraníme, rozřízneme, nebo do těla zavedeme části nějakého přístroje, atd.). Na druhé straně tělo je vystavěno „organicky“ a to znamená nikoliv z abstrakcí (ze jsoucností resp. jejich vnějších stránek), nýbrž ze subudálostí. To je elementárně významné.

{Událost - její integrita / Událost a subudálost}

Důležitost zmíněné okolnosti spočívá právě v tom, že zatímco jsoucnost je abstraktum, subudálost je konkrétum. To například znamená, že zatímco po skončení událostního dění (tj. po zániku události) už nemůže událost „přežít“ žádná její jsoucnost (třeba jen v budoucnostní podobě), mnohé ze subudálostí mohou svou superudálost přežít, a to nejen poněkud, nýbrž někdy velmi podstatně, dokonce nesrovnatelně déle než trvala ve svém dění sama superudálost. Vztah mezi superudálostí a příslušnými subudálostmi je třeba podrobit právě v tomto ohledu důkladné analýze, což příslušné vědy (biologické) zatím patřičně neprováděly a provádět nemohly, protože sám problém jim zůstal neznám a cizí. Pro nás na tomto místě je nejdůležitější ta okolnost, že vnější stránka subudálostí má také svou vlastní setrvačnost, která není totožná se setrvačností superudálosti, resp. setrvačnost superudálosti nesestává jen ze setrvačností subudálostí, ale ani je do sebe úplně neintegruje. Nasnadě je ovšem nesprávné chápání zmíněného vztahu, a proto na to musíme upozornit. Subudálost nemusí být příliš samostatná, ale může jít třeba o nějaký orgán těla, který je naprosto neschopen tělo přežít resp. umírá jako první nebo jeden z

prvních orgánů, zatímco většina orgánů ještě žije (a v jistém smyslu žije třeba ještě větší díl samotného těla). Na druhé straně může jít o orgán nebo třeba jen tkáň, která je schopna tělo, k němuž náležela, přežít za určitých podmínek dosti dlouho. Někdy nejsou příslušné nároky ani velké, ani nijak zvláštní: vlasy a nehty rostou ještě hodiny poté, co tělo jako celek zemřelo. Právě tato složitost vztahů je příznačná pro povahu toho, čemu říkáme tělo a tělesnost. Integrovanost těla je i u dostatečně integrovaného organismu omezená.

{Událost - její integrita / Reaktibilita}

Věc se stane možná názornější (či přesněji: nahlédnutelnější), když přejdeme k abstraktnějšímu modelu. Whitehead, jak je známo, vyslovil v knize *Science and the Modern World* důležitou věc: řekl, že elektron se chová v živém těle jinak než mimo ně. Co to znamená? Jistě nikoliv, že se chová naprosto jinak, tak odlišně, že už se vůbec nechová jako elektron. V jistých hrubých obrysech se elektron vždycky bude chovat jako elektron, ale právě jen v mezích jisté volnosti či tolerance může své chování modifikovat. Elektron (stejně jako všechny ostatní elektrony a atomy a molekuly atd.) mají jistý rámec, v němž se chovají jako to, co jsou. (Tady zatím necháme stranou problematičnost tohoto výroku.) Tento rámec je převážně dán úrovní reaktivity jiných částic, atomů, molekul atd. Ale možnost integrace nižších událostí jako subudálostí do nějaké superudálosti je možná jen díky dvojímu překročení tohoto rámce. Především musí kvantum, elektron, atom atd. být něčím víc, než je schopna registrovat reaktivity jiných kvant, částic, atomů etc. Právě jejich reaktivity, mající relativně vysoký práh a „hrubý rastr“, odpovídá do největší míry za to, jaký jsme si udělali obraz toho, čím jsou ty druhé, na něž reagují. Nebýt toho, že každé kvantum je něčím víc než tím, jak se „jeví“ jiným kvantům, atd. atd., nebyl by vznik vnitřně integrovaného sebeprimitivnějšího organismu možný. Ale na druhé straně - a na to poukazuje právě Whitehead - také sama reaktivity kvant, částic, atomů atd. se musí za určitých okolností s to buď snížit svůj práh, nebo zjemnit svůj rastr, eventuelně obojí. To si žádá podrobnějšího zdůvodnění a vůbec promyšlení, máme-li pochopit, jaký je vskutku vztah mezi částí a celkem (u pravého celku, tj. pravého jsoucna).

{Událost - její integrita / Reaktibilita}

Má-li dojít k tomu, že elektron se v podmínkách životního procesu chová odlišně než mimo takový proces, musí být splněny dvě základní podmínky. Především musí mít elektron tu schopnost modifikovat své chování. Na druhé straně tu musí být k dispozici podmínky, za nichž je elektron s to tuto svou schopnost uplatnit. Tradiční ve vědách uplatňované uvažování bude mít vždycky tendenci uvedené dvě podmínky redukovat na jedinou. Elektronu upře schopnost modifikovat své reakce, své chování, a najde-li nějaký přesvědčivý doklad o tom, že elektron se chová jinak, než by bylo možno očekávat, nebude to považovat za modifikaci ze strany elektronu, nýbrž za zcela „zákonitý“ důsledek mimořádné modifikace okolností, které takové nezvyklé chování elektronu vyvolaly (tj. kauzálně způsobily). Kdybychom toto pojetí přijali, vzdáme se ovšem možnosti nějak vysvětlit, jak takové zcela mimořádné modifikované okolnosti mohly nastat. Poněkud konkretizovaněji řečeno, vzdáme se možnosti najít způsoby vysvětlení, jak mohly vzniknout organismy a s nimi ony mimořádné okolnosti, jež „vyvolávají“ zvláštní chování elektronů. Kdybychom naproti tomu provedli redukci obráceným směrem (což není příliš v souladu s běžnými tendencemi současné vědy), pak sice připustíme možnost nějakého mimořádného chování elektronu bez ohledu na podmínky (nebo za podmínek náhodně mimořádných), ale nevysvětlíme, jak nejen mimořádné chování tohoto konkrétního elektronu, nýbrž všech ostatních elektronů a atomů atd. atd. může dát vznik něčeho, co se

pak navzdory náhodnosti počátku další náhodnosti vzeprve a udá „tón“ dalšímu chování elektronů atd. takovým způsobem, aby další mimořádné chování elektronů atd. již nebylo jen náhodné, nýbrž ve shodě s oním udaným „tónem“ či spíše „melodií“.

{Událost - její integrita / Tělesnost}

Tělesnost organismu spočívá (je postavena) na vnější stránce subudálostí, tj. převážně na obvyklém způsobu reagování či chování těchto subudálostí (pokud tak můžeme mluvit, víme-li, že někdy nemají subudálosti natolik svébytnosti, aby vůbec dávalo smysl mluvit o jejich „obvyklém“ způsobu chování, nezávislém na jejich zařazení a funkci v celku organismu). Naproti tomu okolnost, že organismus je živým celkem a nikoliv pouze výslednicí vzájemného chování subsložek, je plně závislá na schopnosti oněch subsložek reagovat resp. chovat se modifikovaně – a to nikoliv ve smyslu změněného chování jako důsledku změněných okolností, které je možno identifikovat a popsat, nýbrž ve smyslu přizpůsobenosti rozvrhu či plánu organismu, který není ničím vnějším, co by se ukázalo a nač by bylo lze ukázat, nýbrž co zůstává skryto, dokud se neukáží více nebo méně vzdálené následky této změněné reakce nebo změněného chování, důsledky makroskopické, které registrujeme globálně, celostně a tedy bez jakékoliv evidence co do detailů, zejména co do detailního procesu založení a trvání oné charakteristiky pravého jsoucna jako celku, jímž je příslušná superudálost, tj. které registrujeme jako chování živé bytosti. Máme tu tedy dvě stránky života organismu: jednou je jeho tělesnost, druhou je jeho živost. Tělo bez života se stává pouhým tělesem; život bez těla je nemožný (pokud sahá naše zkušenost). A přece je tělesnost a živost (životnost) organismu nikoliv touž vlastností, nýbrž jsou to dvě různé vlastnosti, dvě různé stránky, které musíme odlišovat, i když nikdy nejsou a nemohou být od sebe skutečně odloučeny a odděleny, tj. nemohou se uskutečnit jedna bez druhé.

{Událost a subudálost}

Z uvedeného příkladu, který je snad nahlédnutelnější, protože má charakter modelu (přímo je neověřitelný), je zjevné, že tělesnost pravého jsoucna (pravé události) není čímsi, co bychom mohli získat cestou abstrakce z události jako celku. Jakkoliv žádná událost vyšší úrovně nemůže proběhnout bez těla, tj. netělesně, ne všechno, co představuje tato tělesnost, k uvažované události opravdu náleží. Událost si musí ve svém průběhu neustále znovu zjednávat svou integritu také tak, že nedovoluje, aby se její subudálosti, její subsložky příliš emancipovaly a vzdálily od řádu, jež událost jako celek více nebo méně úspěšně respektuje a dodržuje (tato „volnost“ zase ovšem náleží do jiného kontextu), a pokud se to organismu jako celku někde přesto docela nepodaří a řád je přece narušen, dochází k opravám anebo k vyloučení určitých složek či okruhů tělesnosti a tvorbě náhradních, lepších, přiměřenějších. Zákroky jsou vcelku podobné jako v případě opotřebení některých subsložek, jen s tím rozdílem, že funkci opotřebení tu zastane program narušení až zničení, který je vlastně součástí celkového programu. Program integrity musí obsahovat také část, která je schopna obnovovat integritu také tím, že ničí nebo jinak opravuje chyby v událostném dění (a to na různých úrovních). Někdy se to organismu nezdaří, emancipační a divergentní procesy se prosadí a převládnu nebo alespoň natolik naruší integritu celého dění, že událost předčasně končí, protože už nemá dost podmínek a sil, aby svou integritu obnovila i navenek, aby obnovila integritu svého těla (své tělesnosti) a aby dospěla až ke svému konci podle programu (tj. ke konci původně naprogramovanému). Ani jeden z těchto „konců“ však nelze považovat za „cíl“ (proti Aristotelovi).